

## بازتاب شهادت حضرت علی اصغر علیه السلام در تاریخ نگاری عاشورا (با تکیه بر منابع عصر حاضر)

سینا میرشاهی<sup>۱</sup>

### چکیده

مهم ترین هدف تاریخ نگاری عاشورا در طول قرون متمادی، گسترش فرهنگ ایثار و شهادت طلبی بوده است. به بیان دیگر، تاریخ نگاری عاشورا حامل جریان ایثار و شهادت طلبی است. این سبک از تاریخ نگاری با اشاره به نحوه شهادت امام حسین علیه السلام و فرزندان و یاران امام، بیشترین نقش را در آگاه سازی این واقعه داشته است. یکی از گزارش های مهم در تاریخ نگاری عاشورا، چگونگی شهادت حضرت علی اصغر علیه السلام است. شهادت مظلومانه طفلی شیرخوار به دست دشمن در تاریخ نگاری عاشورا، از غم بارترین اتفاقات واقعه عاشورا به شمار می رود. بازتاب شهادت حضرت علی اصغر علیه السلام در تاریخ نگاری عاشورا از دیرباز، عمق فاجعه عاشورا در میان مسلمانان و غیرمسلمانان را نشان داده است. یافته های پژوهش حاکی از آن است که مورخان شیعه و حتی اهل سنت شهادت حضرت علی اصغر علیه السلام را یکی از تکان دهنده ترین اقدامات برای سرکوب واقعه عاشورا به تصویر کشیده اند و حتی در دوره حاضر، این واقعه در تاریخ نگاری جدید عاشورا انعکاس فراوانی داشته است. این آثار با خوانشی علمی و مستند و مستدل به شهادت حضرت علی اصغر علیه السلام پرداخته اند که یکی از نتایج

---

۱. دانشجوی دکتری تاریخ اسلام دانشگاه شیراز (sinamirshahii@yahoo.com)

آن در عصر حاضر، به برگزاری آیین‌هایی برای بزرگداشت طفلان حاضر در واقعه کربلا از جمله حضرت علی اصغر علیه السلام انجامیده است. با توجه به مطالب فوق، این پژوهش با دیدی توصیفی و تحلیلی به انعکاس شهادت حضرت علی اصغر علیه السلام در تاریخ‌نگاری عاشورا در عصر حاضر می‌پردازد. از این رو پژوهش پیش رو به این پرسش پاسخ می‌دهد که چرا شهادت حضرت علی اصغر علیه السلام قرن‌ها مورد توجه طیفی وسیع از نویسندگان و شاعران قرار داشته است؟

**کلیدواژه‌ها:** حضرت علی اصغر، شهادت، تاریخ‌نگاری عاشورا، عصر حاضر.

## ۱. مقدمه

واقعه کربلا به علت اهمیت و گستردگی فاجعه‌ای که برای خاندان پیامبر صلی الله علیه و آله به همراه داشت، باعث به وجود آمدن سبکی جدید در تاریخ‌نگاری با عنوان تاریخ‌نگاری عاشورا شد. این سبک از تاریخ‌نگاری به جزئیات واقعه کربلا و شهادت تک‌تک افراد حاضر در واقعه کربلا می‌پردازد. یکی از قسمت‌های مهم این‌گونه آثار، بازتاب شهادت حضرت علی اصغر در واقعه کربلاست. حضرت علی اصغر علیه السلام - نوازده شیرخوار و کوچک‌ترین شهید این واقعه - اوج ایثار و واقعه کربلا را از ابتدا تاریخ‌نگاری عاشورا تاکنون نشان می‌دهد. شهادت نوزادی بی‌گناه در دست پدر، ظلمی را که به خاندان پیامبر صلی الله علیه و آله شده است به بهترین شکل نشان می‌دهد. شهادت حضرت علی اصغر به علت بُعد عاطفی و سیاسی، از همان ابتدا مورد توجه و تأکید مورخان، به ویژه تاریخ‌نگاران عاشورا قرار گرفته است. در قرون نخستین اسلامی، ابومخنف و ابن‌اعثم کوفی گزارش و شرحی کامل از شهادت حضرت علی اصغر علیه السلام را به تصویر می‌کشند که توسط تاریخ‌نگاران عاشورا تا قرن ششم و هفتم هجری و قمری ادامه می‌یابد. پس از آن سیدبن طاووس در کتاب *لهوف* به این واقعه غم‌انگیز می‌پردازد و پس از مدتی مقتل مهم خوارزمی که اندیشه اهل سنت نسبت به واقعه کربلا در قرن پنجم را نشان می‌دهد، شهادت حضرت علی اصغر را نشان‌گزارش می‌کند.

شرح غمبار و داستانی شهادت حضرت علی اصغر متعلق به میرزای کاشفی - عالم و

عارف قرن نهم و اوایل قرن دهم - که از جهت مستند بودن دارای نواقص جدی در متن و نحوه گزارش است، باعث دگرگونی در تاریخ‌نگاری عاشورا شد که از آن به عنوان تحریف سازی نام برده می‌شود. اگرچه این کتاب سبکی داستانی دارد و میرزای کاشفی سعی نموده است با استفاده از عناصر داستانی و جذابیت بیشتر به آن پردازد، این رویکرد وی از واقعه کربلا در آثار دیگر تاریخ‌نگاران عاشورا به ویژه در عصر صفویه و قاجاریه راه یافته است. البته این امر نشان‌دهنده توجه به بُعد احساسی و عاطفی واقعه عاشورا از قرن هفتم به بعد است.

پس از دوره قاجاریه و پهلوی، با پیروزی انقلاب اسلامی ایران، تاریخ‌نگاری عاشورا وارد مرحله‌ای جدید شد و به بیان دیگر، شاهد بازتولید تاریخ‌نگاری عاشورا از لحاظ موثق بودن، در قرون نخستین هستیم؛ با این تفاوت که نگارش تحلیلی و علمی را در عصر حاضر بر بُعد عاطفی و احساسی غالب می‌شود و تاریخ‌نگاران عاشورا به انعکاس و شرح شهادت حضرت علی اصغر علیه السلام در این دوره می‌پردازند. از جمله نمودهای پرداختن و بازتاب شهادت حضرت علی اصغر در عصر حاضر، پدید آمدن مراسم‌هایی برای تجلیل و بزرگداشت طفلان امام حسین علیه السلام شده است. مراسم شیرخوارگان حسینی که هر ساله برگزار می‌شود، انعکاسی غم‌انگیز و خاطره‌انگیز از شهادت حضرت علی اصغر به شمار می‌رود. لذا این پژوهش با نگاهی به زندگی کوتاه حضرت علی اصغر علیه السلام، به سیر بازتاب شهادت آن حضرت در منابع اولیه و نیز تحلیل انعکاس شهادت طفل شیرخوار سیدالشهدا علیه السلام در تاریخ‌نگاری عاشورا در عصر حاضر می‌پردازد.

## ۲. ساختار شکل‌گیری تاریخ‌نگاری عاشورا از ابتدا تا عصر حاضر

«تاریخ‌نگاری عاشورا» - که «عاشورا پژوهشی» نیز اطلاق می‌شود - شاخه‌ای از تاریخ‌نگاری است که افزون بر مطالعه و تبیین واقعه عاشورا و چرایی آن، به دستاوردهایش نیز می‌پردازد (مکارم شیرازی و صفری فروشانی، ۱۳۹۷: ۲۷۴). در دوره بندی و تقسیم بندی تاریخ‌نگاری عاشورا، چهار مرحله از ابتدا تا عصر حاضر را می‌توان متصور شد که این دوره بندی بر پایه اطلاعات و آثاری که تاکنون درباره تاریخ‌نگاری عاشورا نگاشته

شده، در این پژوهش تقسیم بندی شده است.

## ۲-۱. دوره نگرش مستند به تاریخ نگاری عاشورا

اگرچه جریان مقتل نویسی به پیش از شهادت امام حسین علیه السلام بازمی گردد و وجود مقتل برای حضرت علی علیه السلام و دیگر بزرگان تاریخ اسلام، نشان دهنده آن است؛ اما پس از شهادت امام حسین علیه السلام این عنوان برای آن حضرت توجیه علمی یافت و آثار تألیف شده در زمینه مقتل امام حسین علیه السلام خاصه به عنوان تاریخ نگاری عاشورا اطلاق شدند. آغاز و شکل گیری تاریخ نگاری عاشورا در دو قرن نخستین اسلامی صورت گرفت. در این دو قرن، تاریخ نگاری عاشورا با استفاده منابع دست اول تاریخ و همچنین حاضران در واقعه کربلا از اصالت برخوردار است و این آثار، زمینه شکل گیری آثار معروف در دوره های بعد شدند. معروف ترین تاریخ نگار در دو قرن نخستین اسلامی، ابی مخنف (لوط بن یحیی بن سعید بن مخنف بن سلیم الغامدی الازدی) است که *مقتل الحسین وی*، تاریخ نگاری عاشورا را قرن ها تحت تأثیر خود قرار داده است.

## ۲-۲. دوره نگرش توصیفی به تاریخ نگاری عاشورا

پس از قرون اولیه، تاریخ نگاری عاشورا در قرن های سوم تا هفتم از لحاظ تعداد آثار افزایش می یابد. در این دوره، تاریخ نگاری عاشورا ادامه دهنده قرون اولیه است. مهم ترین ویژگی این دوره، نوشته شدن آثار به زبان فارسی است و به گونه ای فارسی نویسی درباره واقعه کربلا و اطلاق آن به تاریخ نگاری عاشورا صورت گرفته است. از جمله عوامل مهم افزایش آثار در مورد امام حسین علیه السلام، ظهور دانشمندان معروف شیعه و همچنین تثبیت موقعیت شهرهای شیعی چون نجف و قم است که در روند رشد تاریخ نگاری عاشورا بیشترین نقش داشته اند. شیخ مفید - عالم معروف شیعه - و سید بن طاووس - عالم قرن هفتم - از مهم ترین تاریخ نگاران عاشورا در این دوره به شمار می آیند.

## ۲-۳. دوره نگرش داستانی و عاطفی به تاریخ نگاری عاشورا

اگرچه مکتب تاریخ نگاری شام درباره تحریفات، به خصوص در زمینه عاشورا آغازگر چنین نگرشی است، اما ورود تحریفات به این مقوله با نام میرزای کاشفی - عارف و عالم



قرن نهم و دهم هجری قمری - برجسته و پررنگ می شود. میرزای کاشفی کتاب تأثیرگذار *روضه الشهداء* را تألیف کرد، ولی قصد وی تحریف و تخریب واقعه عاشورا نبود؛ بلکه با زبانی داستانی و حماسی که خاستگاه آن در خراسان بوده است، قصد داشت به واقعه کربلا بپردازد و عصر تیموری چنین زمینه ای را برای وی فراهم آورد. ارادت و احترام قلبی میرزای کاشفی در جای جای کتاب *روضه الشهداء* مشخص است؛ اما متأسفانه استفاده نکردن از منابع مستند و زیاده روی در داستان سازی تخیلی، باعث شده است این اثر معروف، جزو آثار تحریف کننده واقعه عاشورا قرار گیرد.

پس از میرزای کاشفی، این نوع نگرش در دوره قاجاریه به سبب ناآگاهی نویسندگان و استفاده از منابع مجهول، باعث شد تحریفات در واقعه عاشورا افزایش یابد؛ اگرچه برخی آثار نیز با دیدی تحلیل و انتقادی و به دور از تحریف به واقعه کربلا پرداخته اند.

#### ۲-۴. دوره نگرش علمی و تحلیلی به تاریخ نگاری عاشورا

پس از پیروزی انقلاب اسلامی ایران، تاریخ نگاری عاشورا وارد مرحله ای جدید و علمی شد که نوعی بازگشت به قرون اولیه تاریخ نگاری عاشورا است. تعداد آثار علمی در این زمینه در عصر حاضر افزایش می یابد و نگرش علمی و تحلیلی بر نگرش عاطفی که قرن ها بر تاریخ نگاری عاشورا حاکم بود، غالب می شود. اگرچه نگاه عاطفی و احساسی در برخی از آثار، همچنان با تأکید بر منابع معتبر ادامه دارد که از مشخصه های مهم تاریخ نگاری عاشورا است. در عصر حاضر، تاریخ نگاری عاشورا به جزئیات با دیدی توصیفی و تحلیلی می پردازد و آثاری شماری تألیف شده است و هر کدام سعی دارند واقعه کربلا را در چارچوب علمی و تحلیلی توصیف کنند. تاریخ نگاری عاشورا در عصر حاضر، آثاری با عناوینی چون *مقتل السید الشهداء*، *مقتل الحسین* و همچنین آثاری مرتبط با واقعه کربلا ادامه دارد.

تاریخ نگاری عاشورا با خردمداری و رعایت بی طرفی علمی، گزارشی تحلیلی و کامل را از واقعه عاشورا ارائه می کند و این نگرش با دستاوردهای تاریخ نگاران عاشورا در قرون نخستین با روشمندی شکل گرفته است (مکارم شیرازی و صفری فروشانی، ۱۳۹۷: ۲۹۲). تاریخ نگاری عاشورا در عصر حاضر با توجه و تأکید بر منابع دست اول تاریخی و آوردن

گزارش‌های این واقعه، سعی در شناسایی تحریفات این واقعه نیز دارد. محدث نوری و شهید مرتضی مطهری و... از مهم‌ترین افرادی هستند که به تحریفات واقعه عاشورا اشاره کرده‌اند. همچنین کتاب عاشورا پژوهی با رویکردی به تحریف شناسی تاریخ امام حسین علیه السلام - نوشته صحتی سردرودی - به تحریفات در برخی از منابع تاریخ‌نگاری می‌پردازد (صحتی سردرودی، ۱۳۸۵: ۶۵).

### ۳. حضرت علی اصغر علیه السلام از تولد تا شهادت

حضرت علی اصغر علیه السلام فرزند امام حسین و مادرش رباب دختر امراء القیس کلبی است. رباب دو فرزند داشت (رفعی پورعلوی، ۱۳۹۴: ۵۵). زمان دقیق تولد حضرت علی اصغر علیه السلام در تاریخ‌نگاری عاشورا ذکر نشده است؛ اما بر پایه منابع معروف، در شش ماهگی به شهادت رسیده است (پورامینی، ۱۳۸۲: ۱۳۸). درباره شهادت حضرت علی اصغر علیه السلام روایت‌ها و گزارش‌های گوناگونی وجود دارد که همگی تأکید می‌کنند هنگامی که مصیبت‌ها و فجایع بر امام حسین علیه السلام و بستگان و یاران ایشان افزایش یافت و یکی پس از دیگری به شهادت رسیدند و امام علیه السلام رشادت یاران وفادار خود را دید، به سمت خیمه رفت و کودک شیرخوار خود را در آغوش گرفت. زمانی که امام، طفل تشنه را در آغوش داشت، حرمه بن کاهل اسدی، تیری از کمان رها کرد و حضرت علی اصغر علیه السلام را به گناه تشنگی به شهادت رساند (موسوی وادقانی، ۱۳۸۷: ۳۳). امام تیر را از گلویش بیرون کشید و او را به خواهرش حضرت زینب علیه السلام داد.

ابی مخنف، ماجرای شهادت حضرت علی اصغر علیه السلام را چنین روایت می‌کند:

وقتی امام حسین علیه السلام دید همه جوانان و دوستانش به شهادت رسیدند، تصمیم

گرفت خود به میدان رود و با دشمن بجنگد. به میدان رفت و صدا زد:

هَلْ مِنْ ذَاتٍ يَدُبُّ عَنْ حَرَمِ رَسُولِ اللَّهِ؟ هَلْ مِنْ مُؤَجَّدٍ يَخَافُ اللَّهَ فِينَا؟ هَلْ مِنْ مُعِيثٍ

يَرْجُوا اللَّهَ فِي إِعَاتَتِنَا؟ هَلْ مِنْ مُعِينٍ يَرْجُوا مَا عِنْدَ اللَّهِ فِي إِعَاتَتِنَا؟

آیا دفاع‌کننده‌ای هست که از حریم حرم رسول خدا صلی الله علیه و آله دفاع کند؟ آیا

خداپرستی هست که درباره ما از خدا بترسد؟ آیا دادرسی هست که به امید

آن چه در نزد خداست از ما دادرسی کند؟

امام حسین علیه السلام از حضرت علیه السلام حضرت علی اصغر را طلب کرد و فرمود:  
ناولینی ولدی الصغیر حتی اودعه؛

کودکم را به من بده که با خدا حافظی کنم.

هنگامی که امام حسین علیه السلام حضرت علی اصغر را در آغوش گرفت و خواست او را بیوسد. حرملة بن کاهل اسدی او را هدف تیر خود قرارداد و شهادت حضرت علی اصغر - طفل شش ماهه - رقم خورد و امام حسین علیه السلام با دو کف دست خون حضرت علی اصغر را به آسمان پاشید. (ابی مخنف، ۱۳۷۷: ۱۴۱-۱۴۳)

شهادت حضرت علی اصغر علیه السلام باعث شد هر چه بیشتر سیمای حکومت اموی بر مردم آشکار شود و برای شیعیان و مردمی که به اهل بیت ارادت می ورزیدند، نشان دهنده ستمی بود که بر خاندان پیامبر روا شد. از این رو منابع بسیاری به انعکاس و شرح شهادت حضرت علی اصغر علیه السلام پرداخته اند که در ادامه این پژوهش به آنها اشاره می شود.

#### ۴. سیری در انعکاس شهادت علی اصغر علیه السلام از ابتدا تا عصر حاضر

حضرت علی اصغر فرزند خردسال امام حسین علیه السلام تاریخ تولد وی نامشخص است؛ اما بیشتر منابع دست اول بر شهادت وی در شش ماهگی و شیرخوارگی اشاره می کنند (محمدزاده، ۱۳۹۴: ۲۲۷). ابی مخنف از نخستین تاریخ نگاران عاشورا در قرن اول و دوم اسلامی است که شرحی از شهادت حضرت علی اصغر علیه السلام می آورد. وی نام قاتل را حرملة بن کاهل یا هانی بن ثبیت ذکر می کند و بر شیرخوارگی و نوزادی کودک اشاره می کند. بیشتر منابع مورد استفاده ابی مخنف، حاضران و شاهدان واقعه کربلا هستند که به روایت وی اصالت می بخشند:

در حالی که حسین علیه السلام نشسته بود، فرزند کوچکش را نزدش آوردند. [طفل شیرخوار یا کمی بزرگ تر از شیرخوار] عبدالله بن حسین بود. [حضرت] او را در دامن خویش نشانید. در همان حال که در دامنش بود، شخصی از بنی اسد [به نام حرملة بن کاهل یا هانی بن ثبیت حضرمی] تیری به سویش پرتاب کرده، گلویش را برید. حسین علیه السلام خونش را گرفت و وقتی کف دستش پر شد، خون را روی زمین ریخت و گفت: پروردگارم! اگر نصرت آسمانی ات را از ما برداشته ای، آن را

مقدمه خیر قرار بده و انتقاممان را از این گروه ظالم بگیر. (ابی مخنف، ۱۳۷۷: ۱۴۱-۱۴۳)

پس از ابی مخنف، بازتاب شهادت حضرت علی اصغر علیه السلام در آثار دیگر، از جمله تواریخ عمومی راه یافت. یکی از این منابع معروف، الفتوح ابن عثم کوفی مورخ مشهور است. وی در این کتاب، همانند ابی مخنف به نوازد بودن حضرت علی اصغر علیه السلام و نام قاتل وی اشاره می کند که نشان دهنده اصالت منابع مورد استفاده است:

بعد از آن، طفل شیرخوار خود را که علی اصغر نام داشت و از تشنگی اضطراب می نمود در پیش زین گرفت و میان هر دو صف برد و آواز برآورد: «ای قوم! اگر من به زعم شما گناهکارم، این طفل گناهی نکرده؛ او را جرعه ای آب دهید». چون آواز حسین علیه السلام شنیدند، یکی از آن گروه تیری به سوی آن حضرت روان کرد. آن تیر بر گلوی آن طفل شیرخوار آمد و از آن سوی بر بازوی حسین علیه السلام رسید. آن حضرت تیر را بیرون آورد و هم در آن ساعت آن طفل جان بداد. آن سرور، آن طفل را آورد و به مادرش داد و فرمود: «فرزند خود را بگیر که از حوض کوثر سیراب گردید». (ابن اعثم کوفی، ۱۳۷۲: ۹۰۸)

اخبار الطوال دینوری از جمله منابع مهم تاریخ اسلام به شمار می رود که مورد توجه نویسندگان بعد از وی نیز قرار گرفته است. دینوری در توصیف شهادت حضرت علی اصغر علیه السلام همانند نویسندگان پیشین، او را کودکی شیرخوار معرفی می کند و شهادت در آغوش امام حسین علیه السلام را تأیید می نماید:

امام حسین علیه السلام تنها ماند. مالک بن بشر کندی بر آن حضرت حمله کرد و شمشیری بر سرش زد. شب کلاهی از خزیر سر امام علیه السلام بود که شمشیر آن را درید و سر را زخمی کرد. حسین علیه السلام آن را از سر افکند و شب کلاه دیگر خواست و بر سر نهاد و بر آن عمامه بست و بر زمین نشست و کودک کوچک خود را خواست و او را در دامن نشانید. مردی از بنی اسد او را هدف تیری بلند قرارداد و در دامن پدر شهید کرد. (دینوری، ۱۳۸۳: ۲۹۸)

از جمله عوامل مهمی که نشان دهنده مظلومیت امام حسین علیه السلام و خاندان وی در واقعه



کریلا به شمار می آید، پرداختن نویسندگان و عالمان اهل سنت به این واقعه است. یکی از آثار مهم در این باره، *مقتل خوارزمی*، نوشته موفق بن احمد خوارزمی (م ۵۶۸ ق) است که اثر وی مورد توجه نویسندگان و عالمان شیعه تا عصر حاضر نیز قرار گرفته است. خوارزمی در *مقتل خود*، شهادت حضرت علی اصغر علیه السلام در خردسالی را گزارش می کند و همانند آثار پیشین، قاتل نوزاد امام حسین علیه السلام را حرمله بن کاهل اسدی معرفی می نماید.

صدای زنان و ناله بلند شد و امام به درخیمه آمد و فرمود: «طفلم علی را به من دهید تا با او خدا حافظی کنم». بچه را به ایشان دادند و امام او را بوسید و فرمود: «وای برای مردم که طرف و خصمشان جدّ توست!» در همین حال که کودک در آغوش امام بود، حرمله بن کاهل اسدی، تیری انداخت و او را در بغل پدر کشت. حسین مشت خود را از خون او پر کرد و به آسمان پرتاب نمود و گودالی کند و طفل آغشته به خون را به خاک سپرد و بر او نماز خواند. (خوارزمی، ۱۳۸۸: ۱۶۰-۱۶۱)

اثر مهم دیگر درباره تاریخ نگاری عاشورا، کتاب *لهوف*، نوشته سید بن طاووس است. این کتاب، از جمله منابع مهم درباره تاریخ نگاری عاشورا است. سید بن طاووس نیز شرحی غم انگیز از شهادت حضرت علی اصغر علیه السلام ذکر می کند. وی همانند دیگر پیشینیان، شهادت حضرت علی اصغر علیه السلام را در خردسالی و قاتل وی را حرمله بن کاهل اسدی می داند:

وقتی امام حسین علیه السلام دید همه جوانان و دوستانش کشته شدند، تصمیم گرفت خود به میدان رود و با دشمن بجنگد. به میدان آمد و صدا زد:  
هل من ذاب یدب عن حرم رسول الله؟ هل من موحد يخاف الله فينا؟ هل من مغيث يرجو الله باعائتنا؟ هل من معين يرجو ما عند الله في اعانتنا؟

آیا دفاع کننده ای هست که از حریم حرم رسول خدا صلی الله علیه و آله دفاع کند؟ آیا خداپرستی هست که درباره ما از خدا بترسد؟ آیا دادرسی هست که به امید آن چه در نزد خداست از ما دادرسی کند؟ آیا یآوری هست که به امید آن چه در نزد خداست، به ما کمک کند؟

با شنیدن صدای مظلومانه امام حسین علیه السلام، ناله و شیون بانوان حرم بلند شد. امام حسین علیه السلام به درخیمه آمد و به زینب علیه السلام فرمود:

ناولینی ولدی الصغیر حتی او دعه؛

کودکم را به من بده تا با او خدا حافظی کنم.

امام حسین علیه السلام کودک را - که عبدالله یا علی اصغر نام داشت - گرفت. همین که خواست او را ببوسد، حرملة بن کاهل اسدی او را هدف تیر قرار داد. آن تیر بر حلقومش نشست و سر آن کودک را از بدن جدا نمود. امام حسین علیه السلام به زینب علیها السلام فرمود: «این کودک را بگیر». سپس هر دو کف دستش را به زیر گروی کودک گرفت. کف دست هایش پر از خون شد، آن را به سوی آسمان افکند. (ابن طاووس، ۱۳۸۰: ۱۸۲-۱۸۳)

از مناقشه برانگیزترین آثار درباره تاریخ نگاری عاشورا، روضة الشهداء، میرزای کاشفی است. تاکنون پژوهش های بسیاری درباره این کتاب و میرزای کاشفی صورت گرفته است و هر کدام از این آثار، نگاهی متفاوت نسب به نویسنده و کتاب وی داشته اند. برخی او را اهل تشیع و برخی دیگر اهل تسنن دانسته اند. گروهی این اثر را کتابی پر از تحریف و برخی آن را با رویکردی داستانی و حماسی در جریان کربلا نامیده اند. میرزای کاشفی تحت تأثیر شرایط حاکم بر اواخر دوره تیموریان، این اثر را با استفاده از منابع غیر مستند بسیاری نگاشته است؛ چنان که در اواخر قرن نهم و اوایل قرن دهم، افزایش ارادت و احترام به ائمه علیهم السلام سبب آثاری در این زمینه تألیف شده است.

وی در روضة الشهداء داستان شهادت حضرت علی اصغر علیه السلام را می آورد؛ اما تفاوت اصلی نقل او با دیگر منابع، متفاوت بودن نام مادر علی اصغر علیه السلام است که ایشان را شهربانو معرفی می کند. وی کوشیده است با ایرانی دانستن مادر علی اصغر علیه السلام مردم ایران به ویژه مردم خراسان دوره تیموریان را تحت تأثیر قرار دهد:

پس روی به خیمه نهاد. مادرش را طلبید و گفت: «این طفل شهید را بگیر که از حوض کوثرش سیراب گردانید». شهربانو خروش بر آورد و خواتین اهل بیت فغان برکشیدند و حسین نیز بر حال آن طفل مظلوم گریه می فرمود. (کاشفی، ۱۳۹۰: ۶۱۵)

پس از کتاب روضة الشهداء، تاریخ نگاری عاشورا خصوصاً در دوره قاجاریه، از این کتاب تأثیری شگرف می پذیرد و باعث ورود تحریفاتی به تاریخ نگاری عاشورا می شود که

پرداختن به آنها از حیطة این پژوهش خارج است.

## ۵. انعکاس شهادت علی اصغر علیه السلام در تاریخ نگاری عاشورا در عصر حاضر

تاریخ نگاری عاشورا در عصر حاضر و پس از پیروزی انقلاب اسلامی، وارد مرحله ای جدید شد. در این دوره، تاریخ نگاری عاشورا توسط محققان و نویسندگان با دیدی تحلیلی و علمی دنبال می شود و آثاری پرشمار در این باره پدید آمده اند و هر روز بر تعداد آنها افزوده می گردد.

از جمله اتفاقات مهم در تاریخ نگاری عاشورا در دوره حاضر، پرداختن به همه مسائلی است که به شهادت امام حسین علیه السلام و یارانش منجر شده است. شهادت حضرت علی اصغر علیه السلام نیز از همین موارد به شمار می رود و باعث شده است انعکاس شهادت آن حضرت، برجسته تر از قبل ادامه یابد.

نگارنده در این بخش، به سبب حجم بالای آثار تألیف شده، تنها به انعکاس شهادت حضرت علی اصغر علیه السلام در تاریخ نگاری عاشورا در برخی از آثار به عنوان نمونه می پردازد. نام نبرد از برخی منابع در این پژوهش، دلیل بر کم اهمیتیتی آن نیست و کمبود زمان و نیز حجم بالای این آثار در عصر حاضر، سبب عدم اشاره به آنهاست.

### ۵-۱. کتاب مقتل امام حسین علیه السلام، تألیف پژوهشکده باقرالعلوم

این کتاب از جمله آثاری درباره تاریخ نگاری عاشورا در عصر حاضر، به واقعه کربلا و شهادت حضرت علی اصغر علیه السلام می پردازد. نویسندگان به سبب شناختی جامع از واقعه کربلا و منابع آن، در این کتاب با توجه به منابع مهم و اصیل، به شهادت حضرت علی اصغر علیه السلام اشاره می کنند. این مقتل همانند منابع دست اول تاریخ نگاری عاشورا بر شیرخوار بودن طفل و شهادت در شش ماهگی تأکید می کند. همچنین در این اثر به همه گزارش ها مختلف در چگونگی شهادت حضرت علی اصغر علیه السلام اشاره شده است:

چون حسین علیه السلام، شهادت جوانان و دوستانش را دید، تصمیم گرفت با خون خویش به نبرد دشمن پردازد. صدا زد: «آیا کسی هست که از حرم رسول خدا صلی الله علیه و آله دفاع کند؟ آیا یکتا پرستی هست که درباره ما از خدا بترسد؟ آیا

یاری‌گری هست که با یاری کردن ما به خداوند امید داشته باشد؟ آیا یآوری هست که دریاری ما دیده‌ی اجر الهی بدوزد؟» صدای زنان به ناله بلند شد. به طرف درخیمه رفت و به زینب علیها السلام گفت: «کودک کوچکم را بده تا با او خدا حافظی کنم». او را گرفت؛ خواست او را ببوسد که حرمه ملعون تیری افکند و برگلوی کودک نشست و او را شهید کرد به زینب فرمود: «او را بگیر». آن‌گاه با مشت خود، خون گلوی طفل را به آسمان پاشید. (رفیعی پور علوی، ۳۸۴: ۳۵۸)

### ۲-۵. تاریخ قیام و مقتل جامع سیدالشهدا

این کتاب، از جمله آثار پژوهشی درباره عاشورا است که به تاریخ‌نگاری این واقعه در عصر حاضر تعلق دارد. این اثر نیز به شهادت حضرت علی اصغر علیه السلام بر پایه منابع اولیه اشاره می‌کند. نویسندگان، درباره شهادت حضرت علی اصغر علیه السلام چنین می‌آورند:

از مصائب بزرگ روز عاشورا و از حوادث مسلم این روز، شهادت طفل شیرخوار امام حسین است که افراد سپاه عمر سعد، با بی‌رحمی او را به شهادت رساندند و جنایت نابخشودنی دیگری بر جنایاتشان افزودند. (پیشوایی، ۱۳۸۹: ۸۵۳)

### ۳-۵. عاشورا انگیزه، شیوه و بازتاب

کتاب مورد بحث، نوشته محمد فاضل استرآبادی درباره واقعه عاشورا و بازتاب این واقعه است. نویسنده، به شهادت حضرت علی اصغر علیه السلام توجهی ویژه دارد. منابع عصر حاضر همانند کتاب عاشورا انگیزه، شیوه و بازتاب، قاتل حضرت علی اصغر علیه السلام را حرمه بن کاهل اسدی ذکر می‌کند:

زنان با شنیدن این سخنان با صدای بلند ناله سردادند. امام به خیمه آمد و به زینب علیها السلام گفت: «کودک کوچکم را به من ده که با او وداع کنم». او را گرفت و سر به او نزدیک کرد که ببوسد؛ ناگهان حرمه بن کاهل اسدی تیری به گلوی او زد که او را ذبح کرد. (استرآبادی، ۱۳۹۱: ۶۹۲)

### ۴-۵. فلسفه و عوامل جاودانگی نهضت عاشورا

نویسنده به شهادت حضرت علی اصغر علیه السلام چنین می‌پردازد:

یکی از اسناد محکم خباثت یزیدیان در جریان عاشورا، کشتن و شهادت اطفال

است که حدود پانزده تن از شهدای کربلا در این مقطع سنین بودند و کوچک‌ترین آنها علی اصغر علیه السلام است که شهادت دل‌خراش و غم‌انگیزی دارد. (بهشتی، ۲۱۹:۱۳۸۷)

#### ۵-۵. مقتل امام حسین بر اساس منابع کهن

نویسنده کتاب - مرضیه محمدزاده - شرح شهادت حضرت علی اصغر علیه السلام را با توجه بر منابع کهن و روایت‌های گوناگون در این باره چنین نقل می‌کند:

امام حسین علیه السلام در آخرین لحظات، پیش از آن‌که به میدان جنگ برود، از خواهرش زینب خواست که طفل خردسالش را به دست او بدهد. امام در حالی که می‌کوشید کودک شیرخوار تشنه‌اش را - که گریه می‌کرد - آرام کند و او را به بازوهایش فشار می‌داد تا آرام گیرد و از او خدا حافظی کند. در این هنگام، حمله بن‌کاهل اسدی تیری به سوی او پرتاب کرد. تیر به گلوی کودک نشست و خون از گلویش جوشید. (محمدزاده، ۲۲۸:۱۳۹۴)

#### ۵-۶. گزارش مستند و تاریخی از حوادث روز عاشورا

نویسنده همانند دیگر نویسندگان عاشورا پژوه، به ماجرای شهادت حضرت علی اصغر علیه السلام می‌پردازد:

اندوه‌بارترین حادثه عاشورا، شهادت کودک خردسال است. تمام تاریخ‌نویسان، ماجرای شهادت کودکی را بازگو کرده‌اند که در تنهاترین لحظات سیدالشهدا علیه السلام با تیری که برگلویش نشست در آغوش امام جان داد. (غلامعلی، ۹۷:۱۳۹۱)

#### ۵-۷. مقتل شمس

محمد جواد صاحبی در این کتاب، گزارش‌های گوناگونی درباره شهادت فرزندان امام حسین آورده است. یکی از این گزارش‌ها، شرح شهادت کودکان امام حسین علیه السلام است:

حسین علیه السلام اندکی بر درخیمه نشست. در این حال، کودک خردسال وی عبدالله - که مادرش رباب نام داشت - نزد وی آمد. آن حضرت او را به آغوش کشید و در دامن خود نشانید. مردی از بنی‌اسد، تیری به سوی او پرتاب کرد که برگلوی آن کودک جای گرفت و وی را در خون کشید. حسین علیه السلام دست خویش را در زیر

گلوی طفل گرفت و خون او را به آسمان پاشید. (صاحبی، ۱۳۷۳: ۲۳۶)

#### ۸-۵. عاشورا حماسه جاویدان

بعید نیست که امام علیه السلام علی اصغر را به سوی سپاه عمر بن سعد آورد که به مردم زمان خود و نسل های آینده بفهماند حکومت طاغوتی اموی، انسان ها را مسخ کرده و از هویت انسانی و انسانیت دور ساخته است؛ تا آن جا که به جای دادن آب به کودک تشنه لب، گلویش را با تیر دریدند. (شفیعی مازندرانی، ۱۳۸۱: ۷۱)

#### ۹-۵. دانش نامه امام حسین علیه السلام

این اثر، پژوهشی جامع از واقعه کربلاست که نویسندگان آن، برای جمع آوری و تحلیل واقعه کربلا، تلاش فراوانی داشته اند. یکی از قسمت های مهم کتاب مذکور، انعکاس شرح و گزارش های شهادت حضرت علی اصغر علیه السلام است:

برخی منابع، از فرزند دیگری برای امام حسین علیه السلام به نام علی اصغر یاد کرده اند که در کربلا به شهادت رسید. گفتنی است برخی مصادر نیز نام وی را عبدالله گزارش کرده اند و بعید نیست علاوه بر علی اکبر، دو فرزند دیگر امام - یکی به نام علی اصغر و دیگری به نام عبدالله - در عاشورا شهید شده باشند. (ری شهری، ۱۳۸۸: ۳۴۵-۳۴۷)

#### ۶. تحلیل و بررسی انعکاس شهادت حضرت علی اصغر در عصر حاضر

شهادت مظلومانه حضرت علی اصغر علیه السلام در تاریخ نگاری عاشورا انعکاس فراوان داشته است. منابع دست اول تاریخی و مقاتل تألیف شده، هر یک تصویری غم بار از این واقعه ترسیم کرده اند. منابع بعدی نیز تحت تأثیر این منابع، به واقعه کربلا به ویژه شهادت طفل شیرخوار امام حسین علیه السلام پرداخته اند. این روند در تاریخ نگاری عاشورا ادامه داشته است؛ اما عصر حاضر، یکی از دوره های مهم در تاریخ نگاری عاشورا به شمار می آید که از لحاظ کمی و کیفی، حجمی بالا از پژوهش را به خود اختصاص داده است. تاریخ نگاران عاشورا در عصر حاضر، با دیدی تحلیلی به واقعه کربلا می پردازند. عاشورا پژوهان عصر حاضر بر اساس منابع دست اول و مقاتل اولیه، سعی در گزارش واقعه کربلا و شهادت حضرت علی اصغر علیه السلام دارند. انعکاس شهادت حضرت علی اصغر علیه السلام در تاریخ نگاری



عاشورا در عصر حاضر، دارای چند ویژگی ذیل است:

#### ۱-۶. تأثیرپذیر از منابع دست اول در شرح شهادت حضرت علی اصغر علیه السلام

تأکید بر منابع دست اول و مقاتل اولیه، در تاریخ‌نگاری عاشورا در عصر حاضر، فراوان دیده می‌شود. در برخی از آثار، منابع دسته‌بندی شده‌اند و روایت‌های گوناگون درباره شهادت حضرت علی اصغر علیه السلام مورد تحلیل قرار گرفته‌اند. بر همین اساس، اگرچه در نام آن حضرت و کنیه وی اختلاف نظرهایی جزئی وجود دارد، بسیاری از منابع، بر طفل بودن و نحوه شهادت ایشان در شش ماهگی اتفاق نظر دارند.

#### ۲-۶. استفاده از شعر برای شرح شهادت حضرت علی اصغر علیه السلام

از جمله ابزاری که برای کمک به درک و تأثیرگذاری واقعه کربلا در عصر حاضر به کار می‌رود، استفاده از رسانه شعر است. درباره حضرت علی اصغر علیه السلام اشعار گوناگونی سروده شده است که نشان از اهمیت ایشان در نزد شعرا دارد:

حرم‌له شوم ز تیر خدنگ	کرد لب تشنه، ز خون لاله‌رنگ
ای فلک آن تیر چو جست از کمان	کرد چه با کودک شیرین‌زبان
حنجر آن طفل چو گل چاک شد	نالۀ آن شاه بر افلاک شد

(احمدی بیرجندی، ۱۳۸۶: ۵۰)

همچنین بازتاب شهادت حضرت علی اصغر علیه السلام در شعر نو، جلوه‌ای از توجه شاعران عصر حاضر در سرودن اشعار برای اوست:

«ای غنچه نشکفته پژمرده، بهارت کو؟» (شاهرخی، کاشانی، ۱۳۸۸: ۱۳۷)

در برخی اشعار، شهادت طفل شیرخوار به زبانی شیوا و ساده به تصویر کشیده شده است:

علی اصغر، علی اصغر	بخواب ای غنچه پریپر
زغم خون شد دل مادر	گلم لالا گلم لالا
بخواب ای اصغر بابا	بخواب ای نوگل زهرا

(کاظمی، ۱۳۸۶: ۱۰)

## نتیجه گیری

شهادت و ایثار، از جمله ویژگی های مهم و اساسی شیعیان در طول تاریخ بوده به شمار می آید. شهادت سیدالشهدا علیه السلام و اصحاب و فرزندان ایشان از وقایع تلخ و گزارش های غم بار در حوزه تاریخ نویسی است و باعث شد مقتل نویسی (تاریخ نگاری عاشورا) به عنوانی خاص برای شرح شهادت امام حسین علیه السلام و فرزندان و اصحاب ایشان تبدیل شود. این آثار، به شرح و چگونگی شهادت هریک از افراد سپاه امام حسین علیه السلام پرداخته اند که یکی از این گزارش ها، شرح و چگونگی شهادت حضرت علی اصغر علیه السلام است.

علی اصغر - طفل شش ماهه امام حسین علیه السلام - در واقعه کربلا به دست گمراهان، مظلومانه به شهادت رسید. شهادت آن حضرت نشان دهنده بی رحمی و گمراهی افرادی است که امام حسین علیه السلام و فرزند ایشان را به شهادت رساندند. از این رو در تاریخ نگاری عاشورا که در قرون نخستین اسلامی، به خصوص در قرن اول هجری قمری شکل گرفت، به شرح شهادت حضرت علی اصغر علیه السلام پرداخته شد. منابع دست اول تاریخی و مقتل نگاران اولیه، با توجه به نزدیکی به واقعه کربلا، تصویری مستند از چگونگی شهادت آن حضرت در آثار خود ذکر کردند که این نوع نگاه، سال ها امتداد می یابد. در عصر حاضر، به سبب پرداختن به واقعه کربلا با دیدی تحلیلی درباره شهادت امام حسین علیه السلام، آثار فراوانی با نام مقتل یا عنوانی نزدیک به آن نگارش یافته است که همگی این آثار به شهادت طفل شیرخوار امام حسین علیه السلام پرداخته اند. از مهم ترین موارد انعکاس شهادت حضرت علی اصغر علیه السلام، برپایی مراسمی با نام «شیرخوارگان حسینی» است که باعث آگاهی بخشی جهان نسبت به حضرت علی اصغر علیه السلام شده است.

در این پژوهش، سعی شده است با دیدی توصیفی - تحلیلی به انعکاس و بازتاب شهادت حضرت علی اصغر علیه السلام از ابتدا تا عصر حاضر پرداخته شود؛ زیرا پرداختن به این موضوع در عصر حاضر، یکی از رسالت های مهم تاریخ نگاری است و شرح شهادت حضرت علی اصغر علیه السلام روحیه ایثار و از خود گذشتگی امام حسین علیه السلام و خاندان ایشان را نشان می دهد.



## منابع

- ابن طاووس، علی بن موسی (۱۳۸۰ش)، *اللّهوف علی قتلی الطفوف*، در رواق چشم‌های اشکبار، ترجمه و نگارش: علی کرمی، قم، حاذق.
- ابی مخنف، لوط بن یحیی (۱۳۸۰ش)، *نخستین گزارش مستند از نهضت عاشورا*؛ ترجمه *وقعة الطف*، ترجمه: جواد سلیمانی، تصحیح: محمد هادی یوسفی غروی، قم، مؤسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی علیه السلام.
- احمدی بیرجندی، احمد (۱۳۸۶ش)، *سرو خونین و نوگل پرپز: سوگ سروده‌هایی برای دو شهید کربلا جناب علی اکبر و علی اصغر علیهم السلام*، مشهد، بنیاد پژوهش‌های اسلامی.
- استرآبادی، محمد فاضل (۱۳۹۱ش)، *عاشورا انگیزه، شیوه و بازتاب*، قم، انتشارات شیعه‌شناسی.
- بهشتی، ابوالفضل (۱۳۸۷ش)، *فلسفه و عوامل جاودانگی نهضت عاشورا*، قم، بوستان کتاب.
- پور امینی، محمد باقر (۱۳۸۸ش)، *چهره‌ها در حماسه کربلا*، قم، بوستان کتاب.
- پیشوایی، مهدی (۱۳۹۲ش)، *تاریخ قیام و مقتل جامع سیدالشهدا*، قم، انتشارات مؤسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی علیه السلام.
- خوارزمی، موفق بن احمد (۱۳۸۸ش)، *شرح غم حسین علیه السلام*، ترجمه تحقیقی بخش اصلی *مقتل خوارزمی*، ترجمه: مصطفی صادقی، قم، نشر مسجد جمکران.
- دینوری، ابوحنیفه (۱۳۸۳ش)، *اخبار الطوال*، ترجمه: محمود مهدوی دامغانی، تهران، نشر نی.
- رفیعی پور علوی، افتخار سادات (۱۳۸۴ش)، *مقتل امام حسین علیه السلام*، گردآورنده: گروه حدیث پژوهشکده باقرالعلوم علیه السلام، ترجمه: جواد محدثی، تهران، سازمان تبلیغات اسلامی، شرکت چاپ و نشر بین‌الملل.
- رفیعی پور علوی، افتخار سادات (۱۳۹۴ش)، *اصحاب امام حسین علیه السلام*، قم، پیام هادی.
- زرگری، نژاد (۱۳۹۳ش)، *نهضت امام حسین و قیام کربلا*، تهران، انتشارات سمت.

- شاه‌رخی، محمود؛ عباس مشفق کاشانی (۱۳۸۸ش)، تجلی عشق در حماسه عاشورا؛ سروده‌هایی عاشورایی از شاعران گذشته و معاصر، تهران، انتشارات اسوه.
- شفیعی مازندرانی، محمد (۱۳۸۱ش)، عاشورا، حماسه جاویدان، تهران، مشعر.
- صحتی سردرودی، محمد (۱۳۸۵ش)، عاشورا، پژوهی با رویکردی به تحریف‌شناسی تاریخ امام حسین علیه السلام، قم، خادم الرضا.
- غلامعلی، احمد (۱۳۹۱ش)، گزارش مستند و تاریخی از حوادث روز عاشورا، تهران، سازمان اوقاف و امور خیریه.
- فتاحی، حمید (۱۳۹۰ش)، الگوهای زندگی در مقتل حسینی، قم، میرفتاح قم.
- کاشفی، حسین بن علی (۱۳۹۰ش)، روضة الشهداء، تصحیح: حسن ذوالفقاری و علی تسنیمی، تهران، معین.
- کاظمی، اقدس (۱۳۸۶ش)، طفل صغیر کربلا، قم، نشر مثلث عشق.
- کوفی، ابن اعثم (۱۳۷۲ش)، الفتوح، ترجمه: محمد بن احمد مستوفی هروی، تصحیح: غلامرضا طباطبایی مجد، تهران، انتشارات آموزش انقلاب اسلامی.
- محمدزاده، مرضیه (۱۳۹۴ش)، مقتل امام حسین علیه السلام براساس متون کهن، تهران، امیرکبیر.
- محمدی ری شهری، محمد (۱۳۸۸ش)، دانش‌نامه امام حسین علیه السلام برپایه قرآن، حدیث و تاریخ، قم، دارالحدیث.
- مکارم شیرازی، ناصر؛ نعمت‌الله صفری فروشانی (۱۳۹۷ش)، نقش شیعیان در شاخه‌های تاریخ‌نگاری، قم، امام علی بن ابی طالب.
- موسوی وادقانی، احمد (۱۳۸۷ش)، یاران کوچک حسین علیه السلام، تهران، انتشارات قدیانی.